Asko Nivala

Kreikan alue Friedrich Hölderlinin *Hyperion*issa

Friedrich Hölderlinin *Hyperion* on kirjeromaani, jota on tavattu lukea sen päähenkilön kehityskertomuksena. Värikkäistä maisemakuvauksistaan tunnettu teos sijoittuu 1770-luvun Kreikkaan. Jos *Hyperion*ia luetaan tilallisesti, millaisen kuvan se piirtää Kreikan alueesta?

Oliko Friedrich Hölderlin saksalainen romantikko? Molemmat määritteet ovat jälkikäteisiä. Hölderlin syntyi vuonna 1770 Württembergin herttuakunnassa ja kuoli 1843 Württembergin kuningaskunnassa. Hölderlin kirjoittaa *Hyperion*in esipuheessa saksalaisista lukijoistaan[1], mutta svaabilaisen runoilijan elinaikana saksankielinen alue oli pirstoutunut pieniin ruhtinaskuntiin. Myöskään käsite 'romantiikka' (*Romantik*) ei ollut yleisessä käytössä 1800-luvun vaihteessa. Adjektiivi 'romanttinen' (*romantisch*; engl. *romantic*) viittasi ritariromanssien tarunhohtoiseen maailmaan tai brittiläisessä maisemaestetiikassa villiin ja luonnontilaiseen maisemaan.[2] Jena oli idealistisen ja varhaisromanttisen filosofian keskus, missä myös Hölderlin opiskeli. Jenan varhaisromantiikan kirjallisuusteoreetikko Friedrich Schlegel luonnosteli *Athenäum*-lehdessä (1798) muodikkaan laatusanan ympärille "romanttisen runouden" (*romantische Poesie*) ohjelman[3]. Hölderlin ei kuitenkaan kuulunut Jenan romantiikan sisäpiiriin eikä hänen poetiikkansa rakentunut 'romanttisen runouden' käsitteelle. Tunnettu Hölderlin-tutkija Dieter Henrich on jopa väittänyt: "Hölderlin ei koskaan ollut romantikko ja erehtyisimme pahasti, jos luokittaisimme hänet tämän nimityksen alle."[4]

Selvitettäessä Hölderlinin paikantumista uusklassismin ja romantiikan välille kysymys antiikin Kreikasta on ratkaiseva. Myös Friedrich Schlegel aloitti uransa Schillerin vanavedessä uusklassismin teoreetikkona, mutta hän teki nopeasti pesäeron klassismiin ja väitti, että antiikin Kreikan kulttuuri oli historiallisesti liian vieras voidakseen tarjota esikuvan modernille ajalle.[5] Schlegelin mukaan modernin aikakauden avainkäsite oli 'romanttinen' (*das Romantische*)[6], joka oli hänelle antiikin vastakohta. Schlegel pyrki vapauttamaan runouden antiikin esikuvien painolastista kääntäen modernin kulttuurin fragmentaarisuuden ja ironisuuden sen vahvuudeksi. Varhaisromantiikan ajatukset olivat radikaaleja ja romantiikka banalisoitui vasta 1800-luvun kuluessa nostalgiseksi medievalismiksi. Romanttisen runouden esikuvan Schlegel etsi ja löysi antiikin sijasta renessanssirunoudesta: "vanhemmilta moderneilta, Shakespearelta, Cervantesilta, italialaisesta runoudesta, siltä ritarien, rakkauden ja sadun aikakaudelta, mistä tämä asia sekä sana on itsekin peräisin."[7] Uuden ajan alun ritariromanssien tarunhohtoinen maailma ei Hölderliniä sytyttänyt. Hänen filosofisessa ajattelussaan on silti varhaisromanttisia piirteitä, kuten oletus, että jokainen filosofinen järjestelmä jää keskeneräiseksi fragmentiksi[8]. Hölderlin ei koskaan hylännyt antiikin Kreikkaa Schlegelin tavoin. Kysymys siitä, voiko antiikin esikuvallisuus edelleen sitoa 1800-luvun runoutta, oli hänelle silti monimutkainen ongelma[9].

Hölderlin oli pienen piirin tuntema kulttirunoilija jo elinaikanaan, mutta hänen suosionsa huippuna oli ensimmäisen ja toisen maailmansodan aikana tapahtunut kanonisointi. Nykyisin Hölderlin muistetaan erityisesti keskikauden taidokkaista elegioistaan ja niitä koskevasta laajasta filosofisesta kommentaarikirjallisuudesta, erityisesti Martin Heideggerin tulkinnoista[10]. Hölderlinin ainoaksi romaaniksi jäänyt *Hyperion* (1797, 2. osa 1799) ei saanut vastaavaa huomiota 1900-luvulla. Kirja sijoittuu vuoden 1770 Orlovin kapinan aikaiseen Kreikkaan, mutta teosta on tulkittu enemmänkin sen filosofisen sisällön kautta[11]. Kirjallisuustieteessä Lawrence Ryanin vaikutus *Hyperion*-tutkimukseen on merkittävä. Ryan osoitti, kuinka nyansoitua romaanin kerronta on. Samalla hän kuitenkin siirsi huomion tarinan tapahtumapaikoista päähenkilön ajalliseen kehitykseen[12]. *Hyperion*issa kuvattua Kreikan maisemaa on näin pidetty pikemminkin kulissina Hölderlinin filosofialle kuin itsessään kiinnostavana tutkimuskysymyksenä. Tosin Alexander Honold on pohtinut *Hyperion*in tilallisuutta kiinnittäen erityistä huomiota esipuheen "eksentrisen radan"[13] avaruudelliseen metaforaan. Mutta matematisoitu avaruus ei ole sama asia kuin maiseman paikallisuus. Kreikan maantieteen sijasta Honold pitää olennaisena Hölderlinin kosmologista käsitystä avaruudesta ja sen edellyttämää historianfilosofiaa. *Hyperion* on siksi hänen mukaansa "tilasidonnainen, mutta ei välttämättä paikkasidonnainen"[14].

Itse lähden siitä, että *Hyperion*ista avautuu uusi aspekti, mikäli sitä luetaan nimenomaan paikkasidon-

Johan L. Pii, *Raato* (2021), vesiväri sanomalehdelle, 28 x 39 cm. Kuva: Antti Salminen.

naisena fiktiona. 1700-luvun lopussa historiaa alettiin ajatella ainutkertaisten tapahtumien kautta, mutta samalla tavoin myös eri paikoilla oli oma ainutkertainen historiansa. *Hyperion* ei kuvaa kantilaista matematisoitua avaruutta (*Raum*), missä jokainen piste on homogeeninen ja samanarvoinen, vaan se sijoittuu määrättyyn historialliseen paikkaan, Kreikkaan. Sen topografiassa on jyrkkien korkeuserojen avaamia ainutlaatuisia näkymiä, joissa vuoret ja merenlahdet risteävät. *Hyperion* nivoutuu niin tiukasti Kreikan maiseman tallentamaan historiaan, että sitä olisi hankalaa sovittaa johonkin toiseen paikkaan ilman, että romaanin sisältö muuttuisi olennaisesti[15]. Uudemmassa tutkimuksessa yhdysvaltalainen germanisti William Davis on nostanut *Hyperion*in Kreikka-kuvaukset varsinaiseksi tutkimusaiheeksi; palaan Davisin oivaltaviin tulkintoihin käsittelyssäni[16].

Tarkastelen tässä artikkelissani *Hyperion*issa kuvattua Kreikkaa tilallisen historian näkökulmasta. Tämän tutkimustavan mukaisesti 1800-luvun alun fiktiivisiä maisemakuvauksia voidaan ajatella 'päällekkäisinä karttoina', jotka paljastavat yhtenäisen alkuperän sijasta toisiinsa sekoittuvia limittäisiä kerrostumia[17]. Toisinaan on väitetty, että Kreikasta ja sen esikuvallisuudesta tuli 1800-luvun saksalaisille jopa pakkomielle[18]. Roomaa esikuvanaan pitäneen latinalaisen uusklassismin sijasta saksalaiset samastuivat kreikkalaiseen kulttuuriin. 1800-luvulla itsenäistyneen Kreikan ajateltiin edustavan länsimaisen sivistyksen, filosofian ja demokratian yhtenäistä alkuperää. Nimenomaan saksalaiset aloittivat projektin, missä Kreikan maisema pyrittiin palauttamaan ennalleen poistamalla siitä myöhempiä historiallisia kerroksia. Kreikan kuningaskunnan ensimmäinen kuningas oli baijerilainen Otto (1832–1862), jolle Karl Friedrich Schinkel piirsi utopistisen suunnitelman uudesta Akropoliin palatsista. Kertaustyylinen palatsi ei toteutunut, mutta Parthenonin temppelin raunioiden keskellä ollut moskeija purettiin.[19] Tilallinen näkökulma tuo esiin, kuinka Kreikka on hybridinen raja-alue idän ja lännen välillä, vaikka bysanttilaisen ja turkkilaisen kulttuurin kerroksia on yritetty purkaa pois "alkuperäisen" Kreikan päältä. Kreikkalaisuus koostuu hyvin eri-ikäisistä ja eri kulttuuripiireistä tulevista päällekkäisistä kerroksista.

Mitä historiallisia kerroksia Hölderlinin *Hyperion*in kuvaus 1700-luvun Kreikan maaperästä kaivaa esiin ja paljastaa? Mitä tasoja hänen maisemakuvauksensa peittää tai ainakin häivyttää taka-alalle? Hölderlin kiinnitti huomiota myös antiikin ja modernin ajan suunnattomaan eroon, jolloin klassistinen ajatus Kreikan esikuvallisuudesta muuttui ongelmaksi. Erona uusklassismiin saksalaiset romantikot tekivät erottelun länsimaiseen apolloniseen sekä itämaiseen dionyysiseen Kreikkaan. Millä tavoin tämä 'itämainen' taso piirtyy esiin *Hyperion*in kuvaamassa Kreikan maisemassa?

Hyperion romaanina

Esittäessäni tilallisen luennan *Hyperion*ista en kuitenkaan ehdota, että romaanin ajassa etenevää kertomusmuotoa voisi – tai tulisi – palauttaa pelkästään teoksen piirtämään ulottuvaiseen karttaan. Romaaneissa maiseman kuvaaminen tapahtuu kuitenkin aina kertomuksen muodossa. Vaikka *Hyperion* on kirjeromaani, sen kompositio on itse asiassa varsin konstikas: siinä on myös kehitysromaanin ja historiallisen romaanin piirteitä.

Kirjeromaanin lajityypillä on pitkä perinne, mutta saksalaisessa tutkimuksessa *Hyperion*in esikuvaksi mainitaan yleensä Johann Wolfgang von Goethen kirjeromaani *Nuoren Wertherin kärsimykset* (Die Leiden des jungen Werthers, 1774)[20]. Goethe julkaisi teoksensa 20 vuotta ennen 1790-luvun jälkipuolen varhaisromantiikkaa, ja se liittyi romantiikan sijasta pikemminkin sentimentalismiin (*Empfindsamkeit*), jolle oli tyypillistä tunteellinen kieli ja päähenkilön subjektiivisen maailman rikas kuvaaminen kirjeiden luoman intiimin diskurssin muodossa.

Hölderlin aloitti *Hyperion*in kirjoittamisen kauan ennen Jenaan muuttamista, ja se hyödyntääkin sentimentalismille tyypillisiä konventioita. Kirjeromaanin ja sentimentalismin tyylikeinot – esimerkiksi romanttiseksi kliseeksi tulleet onomatopoeettiset "voivottelevat" interjektiot[21] – vaikuttavat 1800-luvun realistisiin romaaneihin tottuneesta lukijasta kenties teennäisiltä. Tämä tekee *Hyperion*iin eläytymisestä vaikeata; tosin jo aikalaiset pitivät romaania pikemminkin lyyrisenä teoksena kuin varsinaisena kertomuksena. Vasta Lawrence Ryanin tutkimus osoitti, että *Hyperion* on luettavissa itsenäisenä romaanina eikä pelkästään jonkinlaisena Hölderlinin myöhempää runoutta teleologisesti valmistelleena esityönä.[22]

Kirjeromaanin ohella *Hyperion*illa on yhtymäkohtansa kehkeytymässä olleeseen kehitysromaanin lajityyppiin. Friedrich Schlegel piti Goethen *Wilhelm Meisterin oppivuosien* (Wilhelm Meisters Lehrjahre, 1795–1796) ilmestymistä yhtä merkittävänä aikalaistapahtumana kuin Ranskan vallankumousta ja Johann Gottlieb Fichten *Tiedeopin perusta*n (1794) julkaisua[23]. Vaikka *Hyperion*in juoni rakentuu kertojan muistelulle ja reflektoinnille, Hyperion ei ole päähenkilönä aivan Wilhelm Meisterin kaltainen dynaaminen ja proteusmaisesti muuttuva hahmo. Molemmissa kirjoissa kuvataan sisäisiä käänteitä, joita päähenkilön vuorovaikutus erilaisten ihmisten kanssa tuottaa. Toisaalta *Hyperion*in rakenne on kenties filosofisesti kunnianhimoisempi kuin Goethen teoksissa. *Hyperion*in kertomus rakentuu ajallisesti toisiaan seuraavien kirjeiden sekvenssille, mutta erona Goethen Wertheriin, Hyperion ei kuvaa kirjeissään lähipäivien tapahtumia vaan käy niissä läpi koko elämäntarinansa. Romaani alkaa analyyttisen draaman tavoin tarinan lopusta, ja Hyperionin kehitys käydään läpi monimutkaisten refleksioiden vääristämän muistelun kautta[24].

Hölderlin julkaisi jo vuonna 1793 Schillerin toimittamassa *Neue Thalia* -lehdessä katkelman *Fragment von Hyperion*. Siinä hän ilmaisee romaanin teeman niin, että yhtä lailla ihmisyksilön elämä kuin myös ihmiskunnan yleisempi historia kulkee "eksentristä rataa" (*exzentrische Bahn*). Rata etenee "enemmän tai vähemmän puhtaasta

”*Hyperion*in juoni on kylläkin spiraalimainen, mutta ihmiskunnan historian liike kokonaisuudessaan tuskin Hölderlinin mukaan kiertää kehää, jossa samat tapahtumat palaisivat ikuisesti. Se on pikemminkin epäkesko spiraali, joka kiertyy luonnon alkutilasta kohti poliittista vapautta.”

viattomuudesta” kohti ”enemmän tai vähemmän täydellistä sivistystä [*Bildung*].”[25] Tätä metaforaa on tulkittu lähtien siitä, että Hölderlin viittaisi tässä Svaabiassa syntyneen Johannes Keplerin (1571–1630) kosmologiaan[26]. Tämä on tietenkin oman tulkintani kannalta sikäli kiintoisaa, että tällöin romaanin ajallinen rakenne perustuisi itse asiassa avaruudelliselle metaforalle. Historiaan sovellettuna epäkeskon radan metafora merkitsee, että ihmisen kehittyminen (*Bildung*) ei ole suoraviivainen lineaarinen prosessi. Planeettojen elliptisten kiertoratojen tavoin niin ihmiskunta kuin yksilökin välillä lähestyvät kulttuurin täydellistymistä ja etääntyvät yhä kauemmas luonnontilasta tai päinvastoin.

Vastaavasti Hyperion on vuoroin päihtynyt luonnon ekstaattisesta ykseydestä jopa kadottaen subjektiutensa ja vuoroin taas valittaa, kuinka tiede ja filosofia ovat saaneet hänet vieraantumaan luonnon ykseydestä[27]. Hölderlin muotoili tämän saman ajatuksen filosofisesti fragmentissaan ”Erittely ja oleminen” (1795)[28]. Hölderlinille oleminen merkitsee spinozalaisen monismin ilmaisemaa kaikkiykseyttä (*hen kai pan*). Arvostelemisen (*Urteil*) aktiin perustuva kantilainen transsendentaalifilosofia tekee väistämättä jyrkän jaon (*Teilung*) subjektiin ja objektiin karkottaen modernin ihmisen tästä alkuperäisestä ykseydestä luonnon kanssa[29]. Antiikin Kreikassa subjektin ja objektin jakoon perustuvaa transsendentaalifilosofiaa ei ollut vielä keksitty, joten Hyperion kaipaa takaisin menetettyyn ykseyteen. Varsinkin teoksen alkupuolella Hyperionin kehitys tuntuu pyörivän kehässä: joko hän sulautuu Kreikan maisemaan lähes mystisen ykseyskokemuksen kautta (’oleminen’) tai suree sitä, kuinka ajatteleminen vieraannuttaa hänet luonnosta (’arvostelma’). Tämän ajatuskehän kiertäminen ja äärimmäisten vastakohtien välillä heilahteleminen ei tietenkään ole lineaarista kehitystä.

Kehämäisyyden sijasta 1700-luvun lopun historianfilosofialle oli tyypillistä ajatus historiallisten tapahtumien ainutkertaisuudesta. *Hyperion*in juoni on kylläkin spiraalimainen, mutta ihmiskunnan historian liike kokonaisuudessaan tuskin Hölderlinin mukaan kiertää kehää, jossa samat tapahtumat palaisivat ikuisesti. Se on pikemminkin epäkesko spiraali, joka kiertyy luonnon alkutilasta kohti poliittista vapautta[30]. Kehityksessä tapahtuu takaiskuja ja joskus edistys on taantumista tai taantuminen edistystä, mutta historia kuitenkin samalla etenee ainutkertaiseen ja ennalta arvaamattomaan suuntaan.

Koska *Hyperion* sijoittuu vuoden 1770 Orlovin kapinan aikaiseen Kreikkaan eli Hölderlinin lähihistoriaan, sitä voisi lukea myös varhaisena historiallisena romaanina. Tämä houkutteleva tulkinta on kuitenkin jossain määrin anakronistinen. Historiallisen romaanin lajityyppi vakiintui vasta Sir Walter Scottin *Waverley*n (1814) ilmestymisen jälkeen – ja Scottinkin teos itse asiassa häilyy vielä kehitysromaanin ja historiallisen romaanin välillä. Scott kehitti historiallisen romaanin omia konventioita moniosaiseksi paisuneen *Waverley*-sarjan muissa niteissä.

Tottumuksemme myöhempien historiallisten romaanien realistisiin käytänteisiin saa *Hyperion*in kuvaaman historian vaikuttamaan epäuskottavalta, mutta edellytämme siltä tällöin myös sellaista kirjallista realismia, jota ei 1790-luvulla ollut olemassa. *Hyperion*issa ei ylipäätään viitata kovin runsaasti varsinaisiin historiallisiin tapahtumiin. Hyperion kuitenkin osallistuu Çeşmen taisteluun Osmanivaltakunnan ja Venetsian välillä vuonna 1770, joten teknisesti katsottuna kyseessä on historiallinen romaani. Ottaen huomioon Ranskan vallankumouksen jälkeisen sensuurin, tapahtumien

etäännyttäminen toisen maan historiaan tarjosi Hölderlinille mahdollisuuden poliittisten teemojen käsittelyyn.

Romaanin sijoittaminen 1770-luvun Kreikkaan on jopa jossain määrin yllättävä ratkaisu, sillä tavallisesti Hölderlinille (kuten muillekin ajan saksalaisille) ”kreikkalaiset” viittasivat nykykreikkalaisten sijasta antiikin kreikkalaisiin. Hölderlin olisi voinut lähteä rakentamaan teostaan Christoph Martin Wielandin (1733–1813) varhaisen kehitysromaanin *Agathon*in (*Geschichte des Agathon*, 1766–1767) tavoin sijoittamalla sen antiikin Kreikkaan. Hölderlinin *Hyperion*issa antiikin Kreikka ei kuitenkaan voi enää olla naiivin jäljittelyn läsnä oleva kohde, vaan kadotettua Kreikkaa voi pelkästään kaivata sentimentaalisesti[31]. Hölderlinin modernin kokemukselle on ominaista, että antiikin ihmisten välitön olemistapa on menetetty ja sitä voidaan kuvata vain negaation kautta. Kuten esimerkiksi Andrzej Warminski on kuitenkin tuonut esiin: vaikka *Hyperion*issa on vielä jälkiä schilleriläisestä sentimentalismista, Hölderlinin Kreikka-kuva myös kehittyi. Hän esitti erityisesti 1800-luvun alun kirjeissään Casimir Ulrich Böhlendorffille teoriansa Kreikan itämaisuudesta ja toi esiin uusklassismin ristiriitaisuuden.[32] 1700-luvun lopun saksalaiselle historianfilosofialle tyypilliseen tapaan antiikin ja modernin maailman lainalaisuudet ovat täysin yhteismitattomat, eikä antiikin kulta-aikaa voinut romantikkojen mukaan siksi palauttaa modernina aikana[33]. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että *Hyperion*issa tämä Kreikan kaksinaisuus ei vielä tule samalla tavalla esiin vaan Hyperion on pikemminkin nykykreikkalainen, joka liikkuu samoissa maisemissa kuin antiikin sankarit. Kreikan luonto ja maisema on säilynyt yli aikojen.

Maiseman subjekti

Kuten edellä mainitsin, *Hyperion*ia luetaan tavallisesti temporaalisesti eikä spatiaalisesti. Tilallisuus on romaanissa aivan yhtä olennainen teema: teoksessa on paljon luonto- ja maisemakuvauksia. Käsittelen tässä jaksossa romaanin kertomaa maantiedettä ja selvitän, mitkä olivat Hölderlinin keskeiset lähteet Kreikan maantieteen suhteen. Pyrin tuomaan esiin Hölderlinin maiseman erityispiirteitä myös lyhyellä vertailulla Percy Bysshe Shelleyn topografisiin runoihin.

Hölderlin esittelee Kreikan maiseman teeman heti romaanin avauksessa; teos alkaa mielenpainuvalla kuvalla Korintin kannakselta:

> ”Isänmaan rakas kamara aiheuttaa minulle jälleen iloa ja tuskaa. Oleskelen nykyään joka aamu Korintin kannaksen huipulla, ja kukkien seassa lentävien mehiläisten tavoin sieluni liitelee edestakaisin merenlahtien välillä, jotka viilentävät loistavien vuorteni varpaita oikealla ja vasemmalla.”[34]

Korintin kapea kannas yhdistää toisiinsa Peloponnesoksen ja Manner-Kreikan. Antiikin aikana Korintin kaupunki sijaitsi kymmenen kilometrin päässä sieltä ja kaupungilla oli satama niin Korintin- kuin Saroninlahden puolella. Jo taidehistorioitsija Dietrich Seckel (1910–2007) kiinnitti huomiota siihen, kuinka *Hyperion*in varhaiset versiot tapahtuvat epämääräisesti paikallistuvassa tilassa, mutta lopullisessa versiossa Hölderlin käsittelee maisemaa systemaattisemmin rakentaen kolmiulotteisen syvyysvaikutelman. Seckelin mukaan Hölderlinille on tyypillistä, että subjekti välillä katoaa kokonaan kerrottuun maisemaan.[35] Tässäkin kuvassa kertoja kivettää itsensä vuoreksi, jonka varpaita viileä merivesi huuhtoo.

Seckel siis ylistää Hölderlinin maisemakuvausten kolmiulotteisuutta. Mutta keskeisperspektiivin käyttäminen edellyttää kartesiolaista avaruutta – yhtä pistettä, mistä maisemaa katsotaan. Romaanin lukija kohtaa tulkintavaikeuksia yrittäessään paikallistaa sen pisteen, mistä Hyperion tarkkaan ottaen katselee kuvaamaansa maisemaa. Korintin kannas itsessään on matalahko maa-alue kahden merenlahden välissä ja Hyperionin katselupaikka vaikuttaa olevan varsin korkealla: sieltä näkee molemmat meret ja vieläpä Parnassoksen huipun. Seckelin mukaan Hölderlin kuvaa selvästi määrättyä maantieteellistä sijaintia, mutta Seckel ei halua paikallistaa Hyperionin katselupaikkaa sen tarkemmin. Hän kiertää ongelman puhumalla hiukan epämääräisesti ”lentomotiivista” maiseman yli. Seckel väittää, että juuri Hölderlinin laaja kamera-ajo Kreikan vuoriston yli Akrokorintista aina Parnassokselle asti kertoisi Hölderlinin luontokuvausten taipumuksesta ylittää subjektin näkökenttä ja kuvata maisemaa itsessään, subjektista riippumatta.[36]

Ei-subjektiivinen maisemakuvaus ei ollut romantiikan lyriikassa toki tavatonta: tämän osoittaa vertailu Shelleyn kuuluisaan topografiseen runoon ”Mont Blanc: Lines Written in the Vale of Chamouni” (1816). Runoa riimitellessään Shelley oli Chamounin laakson pohjalla, Arve-joen ylittävällä sillalla. Hän ei siis katsellutkaan Mont Blancin huippua vaan *Mer de Glace* -jäätikön sulamisvesistä syntyvää virtaa. Runossa vaikuttavinta on, että Shelley ei kuvaile ikonisen aseman saavuttanutta auringossa kiiltelevää Mont Blancin valkoista vuorenhuippua. Hän kuvaa yön pimeydessä olevaa vuoristomaisemaa itsessään. Maisema on vailla sitä katsovaa ihmissubjektia:

> Kuuttomien öiden rauhaisassa pimeydessä
> Päivän yksinäisessä häikäisyssä lumet vajoavat
> Tuon vuoren päällä; kukaan ei näe niitä siellä[37]

Shelleylle jäätiköistä syntynyt Arve-joki on näkymättömissä olevan majesteettisen Mont Blancin indeksi. Shelleyn kuvaus painottaa ei-inhimillistä näkökulmaa saavuttamattomaan vuoristoon: hän kuvittelee mahdollisia perseptioita, joita tietoinen ihmissubjekti ei ole muuntamassa apperseptioiksi[38]. ”Perseptit eivät ole sama asia kuin havainnot, ne ovat riippumattomia ne kokevan tilasta,” Gilles Deleuze ja Félix Guattari ehdottavat[39]. Alpit (tai jo pelkästään niiden korkein huippu Mont Blanc) ovat objektina jotakin niin ylevää ja valtavaa, ettei

Hölderlin käytti tätä karttaa kirjoittaessaan *Hyperion*in kuvausta Korintin kannaksesta. Richard Chandler: *Reisen in Griechenland: unternommen auf Kosten der Gesellschaft der Dilettanti.* Leipzig, 1777.

subjekti voisi mitenkään tavoittaa tätä kohdetta yhdestä pisteestä käsin havainnoimalla. Shelleyn aikana Alpeilla ei kulkenut junarataa eikä tietenkään ollut olemassa ilmakuvia, helikoptereita, 3D-malleja, vaikka Jacques Balmat ja Michel Paccard kiipesivät vuorelle 1786, joten Mont Blanc oli tavallisille turisteille vaikeasti saavutettavissa oleva paikka. Majesteettinen vuori oli siis kuviteltava. Shelleylle Mont Blanc on ylevä; sen ei-inhimillistä valtavuutta ja kausaalista voimaa lyyrinen subjekti ei voi vangita yhteen näkymään. Kiintoisaa kyllä, Percyn runoa edeltävä Mary Shelleyn proosamuotoinen matkapäiväkirja noudattaa samaa ”kuvakieltoa” eikä kuvaa Mont Blancia suoraan vaan jopa kahteen kertaan välittyneenä: ikkunalasin läpi, vedestä heijastuneena[40].

Koska tulkintaperinteessä on painotettu, että myös Hölderlinin Hyperion uppoutuu luonnon ykseyteen subjektiutensa menettäen, *Hyperion*in kuvausta Korintista kannaksesta voisi lukea samalla tavoin kuin Shelleyn runoa. Kun Hölderlin kirjoittaa kannakselle näkyvästä Parnassoksen huipusta, kuvaako hän siis jotakin poissaolevaa? Erona Shelleyn runoon vaikuttaa kuitenkin siltä, että Hyperion päinvastoin seisoo yhdessä tarkasti rajatussa pisteessä, mistä käsin hän katsoo Kreikan maisemaa. William Davis on ehdottanut, että Hyperion itse asiassa katselee Korintin kannasta Akrokorintin linnavuorelta käsin[41]. Kuten lordi Byronin kanssa paikalla vieraillut matkakirjailija John Cam Hobhouse vahvistaa, selkeällä säällä Akrokorintin huipulta voi todella nähdä paitsi molemmat meret, myös Parnassoksen huipun[42]. Hölderlin ei siis kuvaa Shelleyn tavoin jotakin poissaolevaa ja ei-representoitavissa olevaa kirjoittaessaan:

”Vaikka Hölderlinin panoraama Korintin kannaksesta on elävästi kuvattu, se ei pohjautunut alueen omakohtaiseen tuntemukseen.”

> ”Kuin voittoisa puolijumala kuohui silloin kimmeltävä merenlahti Helikonin ja Parnasson suurenmoisten eräma iden välissä, missä aamurusko hiveli satoja lumisia vuorenhuippuja.”[43]

Hyperionin maisemakuvaus ei ole mielikuvituksen lentoa, kuvitteellinen kamera-ajo ihmistä vailla olevan maiseman yllä, vaan pohjimmiltaan mimeettinen. Paradoksaalisesti Shelley kirjoitti Mont Blancista Sveitsissä olleessaan, mutta Hölderlin puolestaan ei käynyt koskaan Korintissa, vaan rekonstruoi maiseman matkakirjoista. Vaikka Hölderlinin panoraama Korintin kannaksesta on elävästi kuvattu, se ei pohjautunut alueen omakohtaiseen tuntemukseen. Kreikka kuului tähän aikaan edelleen Osmanien valtakuntaan, jonne matkustaminen oli kallista ja vaati vapaa-aikaa, jota esimerkiksi Korintissa vierailleella lordi Byronilla oli enemmän kuin kotiopettajana työskennelleellä Hölderlinillä. Hölderlinin kuvaus Korintista perustui englantilaisen Richard Chandlerin matkakirjan saksannokseen *Bericht über seine Reise durch Griechenland* ja siihen painettuun karttaan[44]. Hölderlin itse piti tosin myöhempää vierailuaan Bordeaux’hon jonkinlaisena avainkokemuksena, sillä hän koki siellä sentään etelän paahtavan auringon[45].

Kysymys siitä, mistä pisteestä käsin romaanin yksittäinen topografinen maisemakuvaus on fokalisoitu, voi alkuun vaikuttaa varsin toisarvoiselta yksityiskohdalta. Toivon kuitenkin, että vertailu Shelleyn ja Hölderlinin maisemakuvien välillä osoitti, että pisteellä, josta käsin maisemaa kuvataan, voi olla merkittäviä poeettisia ja epistemologisia seurauksia teoksen tulkinnalle. ”Isänmaan rakas kamara”[46], jolla Hyperion oleskelee kirjoittaessa kirjeitään, ei ole Hölderlinille pelkkä semiootti nen merkki tai metafora. Maan topografiset pinnanmuodot peittävät ja paljastavat näkymiä maisemaan.

Romanttinen filhellenismi

Kun edellinen jakso käsitteli Kreikan maata ja Hölderlinin romaanin subjektin paikantumista topografisesti, tässä osiossa kiinnitän huomiota *Hyperion*iin kulttuurihistorialliselta kannalta. Käsittelen erityisesti tapoja, joilla Kreikan maisemien kuvaaminen osallistui filhellenismiin, Kreikan ihailuun ja sen itsenäisyyden tukemiseen. Otan tässä vertailukohdaksi lordi Byronin kartoittaman Kreikan, mikä muodostaa monessa suhteessa kiintoisan vastaparin paljastaen *Hyperion*in Kreikasta esiin myös sellaisia historiallisia kerroksia, jotka Hölderlinin kuvaus jätti katveeseen.

1800-luvun romantikkojen Kreikka-ihailua tavataan kutsua filhellenismiksi, jolla oli 1800-luvun alussa myös konkreettisia poliittisia tavoitteita, sillä Kreikka oli edelleen osa Osmanien valtakuntaa. Vaikka pohjoiseurooppalainen keskiaika kiinnosti erityisesti nationalistisemmin suuntautuneita romantikkoja, astetta kosmopoliittisempi ja klassistisempi filhellenismi oli yhtä lailla suosittua. Niin Hölderlin, Shelley kuin lordi Byronkin kanavoivat nationalistiset tunteensa sympatiaksi toisen maan vapautumista kohtaan. Vaikka ensin uuden ajan alun renessanssista ja myöhemmin saksalaisesta keskiajasta innostunut Schlegel koki tarpeelliseksi tehdä pesäeron uusklassismiin, Shelleylle ja Byronille kreikkalainen kulttuuri säilyi tärkeänä innoittajana. Byron vei filhellenismin ehkä käytännössä pisimmälle: hän osallistui kreikkalaisten armeijan rahoittamiseen ja jopa menehtyi Kreikan vapaussodassa saamaansa sairauteen. Hölderlinin panoksena puolestaan oli *Hyperion*in sijoittaminen Orlov-kapinaan, mitä voi pitää suorana viittauksena Kreikan vapauspyrkimyksiin Turkista, vaikka romaanin julkaiseminen 1790-luvun lopulla tietenkin edelsi useilla vuosikymmenillä Kreikan 1820-luvulla käymää vapaussotaa.

Filhellenismin pyrkimysten kannalta on kiintoisaa, että Hölderlin aloittaa teoksensa Korintista eikä esimerkiksi Ateenasta, mihin romaanin ensimmäinen nide huipentuu[47]. Korintti oli klassisella kaudella kosmopoliittinen suurkaupunki ja merivalta. Pireus oli tärkeä satama Ateenalle, mutta Korintin kannasta ympäröi puolestaan kaksi lähekkäin sijainnutta eri merille aukeavaa satamaa, joten kaupungin vaikutusvaltaisuus perustui sen strategiseen sijaintiin. Manuel DeLanda on kuvannut tällaisia verkostomaisesti ja orgaanisesti syntyneitä keskisuuria kauppakaupunkeja termillä *Network System*, jotka tiiviisti verkottuneen topologiansa (hyvien meriyhteyksiensä) vuoksi eroavat keskitetysti hallituista keskuskaupungeista (*Central Place System*). Yhdyskäytäväkaupungit (*gateway cities*) ovat olleet tyypillisesti merellisiä ja monikulttuurisia kauppapaikkoja, missä eri kulttuuripiirit ovat kohdanneet ja muodostaneet hybridejä[48]. Pappisseminaaria käynyt Hölderlin tunsi Korintin kreikkalaislähteiden ohella varmasti myös Paavalin kirjeistä, joiden kirjoitusajankohtana se oli roomalaisten jälleenrakentama vilkas ja paheellinen satamakaupunki. Korintin kaupungin lähellä sijainneella Akrokorintin linnoituksella oli myös vesilähde, minkä takia se oli antiikin aikana ja myöhemminkin strategisesti tärkeämpi linnoitus kuin Ateenan Akropolis. Korintin ovat miehittäneet historian kuluessa roomalaiset, bysanttilaiset, osmanit ja venetsialaiset, joten sen maasto on kuin palimpsesti, jossa on päällekkäisiä kerroksia eri aikojen kulttuureista.

On jossain määrin yllättävää, ettei Hölderlin kuitenkaan juurikaan kuvaa romaanissaan tätä Kreikan monikerroksista historiaa. Hän päinvastoin häivyttää Kreikan maisemassa näkyvät viitteet siihen, että Kreikka oli 1700-luvun lopulla edelleen osa Osmanivaltakuntaa. Romaanin alkupuolella Hyperion esimerkiksi jättää kotisaarensa ja matkustaa İzmiriin, jota kutsutaan kirjassa Smyrnaksi aivan kuin se olisi edelleen muinaiskreikkalainen kaupunki. Hyperionin isä neuvoo, että hänen poikansa voisi oppia Smyrnassa merenkulku- ja sotataitoja sekä puhumaan kuin sivistynyt ihminen. Azade Seyhan huomauttaa, että on epärealistista, että Hyperion ylipäätään vierailee juuri Smyrnassa, joka on yksi vihollisen pääsatamista menneillään olevassa sodassa[49]. Toisaalta on muistettava, että tässä kohden romaania puhutaan Hyperionin nuoruusvuosista eikä ole aivan selvää, oliko Venäjän ja Turkin välinen sota (1768–1774) jo käynnistynyt romaanin kuvaamana ajanhetkenä.

Vaikka Hölderlin retusoi turkkilaiset pois kuvauksestaan, hän kuvaa rikkaasti Vähä-Aasian luonnonmaisemia. Hyperionille Vähä-Aasia on ennen kaikkea joonialaisen Homeroksen kotipaikka. Meles-joki virtaa Smyrnan läpi ja Hyperion viittaa perinteen uskomukseen, että Homeros olisi elänyt Smyrnan laaksossa. Hyperion etsii jopa luolan, missä Homeros olisi apokryfisten tarinoiden mukaan runoillut *Iliaan*.[50] Ajatus Homeroksen kotipaikan etsimisestä voi kuulostaa romanttiselta, mutta saksalaisen varhaisromantiikan kontekstissa käsitys siitä, että Homeros olisi ylipäätään runoillut *Iliaan*, oli jo varsin vanhentunut. Göttingenissä filologiaa opiskellut Friedrich Schlegel oli jo siirtynyt kannattamaan Friedrich August Wolfin vuonna 1795 julkaisemaa uushumanistista teoriaa, jonka mukaan Homeros-nimistä runoilijaa ei ollut olemassakaan[51]. Wolfin väite herätti vastustusta klassistien parissa, mutta se sopi yllättävän hyvin yhteen romanttisen ajattelun kanssa, joka oletti kansanrunouden yksittäisen tekijän sijasta jonkinlaisen kollektiivisen subjektin tuottamaksi. Homeerinen runous oli siis Kreikan kansan ilmausta eikä Homeros-nimiselle runoilijalle ollut enää tarvetta. Tässä romantiikka eroaa merkittävästi esimerkiksi Goethen *Werther*in Homeros-kultista.[52]

Hölderlinin konservatiivisempaa Homeros-kuvaa, jossa juuri Homeroksen elämästä rakennetaan eräänlaista hagiografiaa, voi tosin selittää silläkin, että Hyperion on juuri sitä ennen Adamaan vaikutuspiirissä[53]. Hyperionin kehityksessä Adamas edustaa nimittäin tarrautumista Kreikan menneeseen suuruuteen, kun taas hänen jälkeensä Hyperion kohtaa turkkilaisia vastaan kamppailevan Alabandan, joka on suuntautunut pikemminkin Kreikan poliittiseen nykyisyyteen.

Vaikka Hölderlinin sentimentaalinen Homeros-kuva oli 1790-luvun uusimman tiedon mukaan jo vanhentunut, homeerisen runouden maantieteen tutkiminen ja paikantaminen oli sinänsä 1700-luvun jälkipuolella tyypillistä. Kuten Michael Carhart on kuvannut, 1700-luvun lopussa homeerista runoutta pyrittiin ymmärtämään paitsi etsimällä muinaisen Troijan sijaintia myös matkustamalla yleisemmin Vähä-Aasiassa ja tutkimalla primitiiviseksi miellettyjä kansoja. Homeros-tutkija Robert Wood oletti, että nomadisen elintavan säilyttäneitä arabeja havainnoimalla voitaisiin ymmärtää myös Homeroksen herooista aikakautta paremmin. Tämän teorian mukaan kaikki kansat kävivät läpi samat kehitysvaiheet mutta eri aikaan, jolloin Välimeren ilmastossa elävien arabien tapakulttuurista voitaisiin suoraan päätellä asioita Homeroksen aikakauden kulttuurista[54]. Homeerinen maailma edusti ikään kuin ihmiskunnan lapsuusvaihetta, johon myös 1700-luvun nomadien kehityksen ajateltiin pysähtyneen. Samalla maantieteellisellä alueella eläviä itämaisia kansoja tutkimalla voitaisiin siis saada tietoa kulttuurista, jossa *Ilias* kirjoitettiin. Hölderlinille 1700-luvun Osmanivaltakunnan turkkilaiset sen sijaan kiteyttivät pikemminkin rappiotilassa olevaa sivistynyttä viholliskansaa, eikä Hyperion hakeudu turkkilaisten kanssa mihinkään vuorovaikutukseen, ellei lasketa esimerkiksi karaburulaisia maantierosvoja, jotka hän kohtaa.

Hölderlin kirjoittaa romaanissaan Kreikan värikkäästä historiasta hämmentävän vähän. Luonnonmaisemiin keskittyessään Hyperion ei juurikaan kuvaa esimerkiksi Smyrnan kaupunkia. Hyperion mainitsee ikään kuin ohimennen, että meren suunnasta katsottuna kaupungissa on moskeijoita[55]. Niiden minareetteja ei pysähdytä kuitenkaan kuvaamaan tämän enempää, ja tämä on niitä harvoja kohtia koko romaanissa, jossa Kreikan alueen turkkilainen kerros edes mainitaan. William Davis on verrannut *Hyperion*ia tässä suhteessa lordi Byronin teokseen *Korintin piiritys* (The Siege of Corinth,

1816). Hölderlin pyrkii idealisoimaan Kreikkaa ja abstrahoimaan siitä pois itämaisuuden, mikä ei sovi ajatukseen Kreikasta länsimaiden alkukotina. Byron taas tuo Davisin mukaan moniäänisemmin esiin Kreikan alueen hybridisyyden.[56] Lainaus Byronin *Korintin piirityksen* alusta tuo hänen karnevalistisen tyylinsä hyvin esiin:

> Näit kieleltä, uskolta kirjavan väen:
> toiset helminauhaansa luki,
> luotti paaviin ja pappeihin päin,
> toiset Muhamettihin tuki,
> toisten usko ol' niin ja näin.[57]

Byronin Korintissa liikkuu etnisesti kirjava seurue. Tarinan sankarina on uskonluopio Alp, joka taistelee venetsialaisia vastaan turkkilaisten joukoissa. Vaikka Byronilla oli myös sympatioita Kreikan itsenäisyyttä kohtaan, Alp on tyypillinen byronilainen sankari, joka on kaikista perusarvoistaan vieraantunut – hän ivaa ironisesti länsimaista maailmaa sen ulkopuolelle asettuen. Byronin värikkyyteen ja moniäänisyyteen verrattuna Hölderlinin monologisempi Kreikka on puhdistettu ja valkoiseksi kalkittu kuin Winckelmannin tutkimat patsaiden kipsivalokset. Hölderlinille Kreikan muinaishistoria on läsnä antiikin raunioiden kautta, mutta kreikkalaisten temppelien vieressä olevia moskeijoita tai ortodoksisia kirkkoja hän ei mainitse. Hölderlin kuvasi 1700-luvun turkkilaistuneen Kreikan sijasta Vähä-Aasian ikiaikaista maisemaa ikään kuin välissä olevia ajallisia kerroksia ei olisi olemassa.

On kuitenkin syytä lisätä, että vaikka *Hyperion*in kuvaamaa nyky-Kreikkaa voi pitää länsimaistettuna, Davis ei kuitenkaan käsittele Hölderlinin myöhempää teoriaa kreikkalaisten itämaisuudesta. Friedrich Nietzsche käsitteli systemaattisesti kreikkalaisen tragedian apollonista ja dionyysistä puolta, mutta samantapaisen jaon esittivät häntä ennen Schlegel-veljekset[58]. Hölderlin puolestaan kertoi kirjeessään Casimir Ulrich Böhlendorffille, että kreikkalaisille oli luonnollisinta ”taivaan tuli”, kun taas ”esityksen selkeys” oli 1800-luvun alun saksalaisille luonnollisempaa. Homeroksen saavutuksena Hölderlin piti sitä, että tämä oli ”kyllin henkevä anastaakseen länsimaisen junonisen raittiuden”, mikä oli siis alkujaan itämaisille kreikkalaisille vierasta. Tästä syystä Hölderlin päätyy toteamaan, ettei kreikkalaisissa ja saksalaisissa ”mahdollisesti ole *mitään samaa*.”[59]

Philippe Lacoue-Labarthe ja Jean-Luc Nancy ovat ehdottaneet, että tämä saksalaisessa romantiikassa tapahtunut Kreikan kahdentaminen johtui nimenomaan saksalaisen uusklassismin ristiriitaisuuksista. Saksalaisesta näkökulmasta antiikin jäljittelystä oli tullut pikemminkin ranskalaisen uusklassismin jäljittelyä. Välttääkseen jäljittelyn jäljittelemisen, heidän oli etsittävä apollonisen Kreikan takaa sitä alkuperäisempää dionyysistä Kreikkaa luodakseen klassiseen perintöön omaperäisen suhteen.[60] Näin tulee myös ymmärrettäväksi, kuinka Hölderlin pystyi samaan aikaan irtautumaan uusklassismin apollonisesta Kreikasta ja myös säilyttämään Kreikan esikuvallisuuden, vaikka kreikkalaisten itämaisuus oli samalla jotakin vierasta.

Hölderlin esittää tosin jo *Hyperion*-romaanissaan kreikkalaisen kulttuurin kukoistuksen sijoittuneen egyptiläisen kulttuurin despotismin ja pohjoisten goottilaisten sisäisyyden välille[61]. Warminski huomauttaa, että Heidegger ja muut kommentaattorit eivät ole kiinnittäneet huomiota tähän. Egyptiläiset edustivat hänen tulkintansa mukaan Hölderlinin kreikkalaisille itämaista toiseutta, mutta yllättäen Warminski pitää tätä merkkinä *Hyperion*in proto-hegeliläisyydestä. Hegel tietysti luennoi 1820- ja 1830-luvuilla historianfilosofiassaan kehityskulusta, jossa sivistyksen painopiste siirtyi Kiinasta ja Intiasta Egyptin kautta Kreikkaan ja lopulta Saksaan.[62]

Kymmeniä vuosia myöhempien Hegelin luentojen sijasta Hölderlin käsitys muistuttaa kuitenkin olennaisella tavalla Aristoteleen, Montesquieun ja Winckelmannin ilmastoteoriaa, missä etelän ja pohjoisen välissä olevan Välimeren ilmaston ajateltiin olevan demokratian kehitykselle suotuisa[63]. Hölderlin tosin jättää jossain määrin auki kysymyksen siitä, johtuiko Ateenan kukoistuskausi ilmastosta vai kulttuurista[64]. Despoottista ja paahtavan kuumaa Egyptiä hän ei kuitenkaan pitänyt optimaalisena alueena sivistyksen kehitykselle[65]. Myöskään 1700-luvun Kreikan islamilaiset miehittäjät eivät edustaneet Hölderlinille sellaista itämaisuutta, jota hän olisi halunnut romaanissaan kuvata.

Lopuksi

Kuten Dieter Henrich tuo esiin tutkimuksessaan *Der Grund im Bewußtsein. Untersuchungen zu Hölderlins Denken (1794/95)*, Hölderlinin keskeinen huolenaihe oli tietoisuuden ja olemisen suhde. Hän oli monien aikalaistensa tavoin tyytymätön kantilaisen transsendentaalifilosofian ottamaan suuntaan Jenassa vuonna 1794 luennoineen Johann Gottlieb Fichten ajattelussa. Hölderlinin *Hyperion*-romaanin filosofisena johtoajatuksena on, kuinka ihminen voisi elää jälleen ykseydessä muun luonnon kanssa – mutta vapaata subjektiuttaan menettämättä.[66] Kantin tai edes Fichten ajattelun luonnehtiminen subjektiiviseksi solipsismiksi olisi tietenkin varsin karkea tulkinta. 2000-luvulla ranskalainen spekulatiivinen realisti Quentin Meillassoux on kuitenkin tuonut Kant-kritiikissään esiin, kuinka Kantin kopernikaaninen käänne on johtanut ajattelun ihmiskeskeisyyteen – subjektiivisen solipsismin (”en voi tietää, onko ulkomaailmaa tai muita tietoisuuksia olemassa”) sijasta ajatteluamme luonnehtii intersubjektiivinen solipsismi (”emme voi mieltää maailmaa ei-inhimillisestä näkökulmasta”)[67]. Mahdollisuus palauttaa kadonnut yhteys ei-inhimilliseen todellisuuteen ei ole pelkkä 1800-luvun alun romantikkojen haave, vaan se huolettaa myös joitakin meidän aikamme filosofeja. Vaikka olisi liioittelua ja anakronistista väittää Hölderlinin ennakoineen Meillassoux'n spekulatiivista realismia, jo Henrich ja häntä seurannut Manfred Frank painottivat Hölderlinin ja muiden romantikkojen sukupolven filosofien ajattelun

olevan kuitenkin realistisempaa kuin transsendentaalisten idealistien[68].

Hölderlinin dialektisen ajattelun perusongelmana on rakentaa monistinen filosofia, joka tunnustaisi ihmisestä riippumattoman olemisen, mutta säilyttäisi samalla myös Kantin transsendentaalifilosofian edistysaskeleet naiiviin realismiin ja empirismiin taantumatta. Artikkelini on tuonut esiin, että *Hyperion*ia lukiessa voimme tutkia tätä Hölderlinin ajattelun teemaa kiinnittämällä huomiota luonnonmaisemien kuvaukseen. Maisemaa voi ajatella luonnon aloittamana kirjoituksena, jonka päälle antiikin kansat ovat kirjoittaneet omaa palimpsestiaan. Hölderlinin *Hyperion*issa maisema on dialektinen väliaine, johon on tallentunut menneen historian jäänteitä ja joka välittää muinaisia aikoja ollen läsnä myös nykyisessä.

Kreikan maa-alueen pinnalla on kuitenkin useampia eriaikaisia kulttuurisia kerroksia. Maisema ei ole vain ihmisen rakentamaa tekniikkaa, mutta se voi kuitenkin toimia paitsi subjektia ja objektia välittävänä *medium*ina myös eräänlaisena tallentavana *media*na. Kreikan maisemaan – sen topografiaan, ja arkeologisiin raunioihin – on piirtynyt materiaalisia jälkiä eri aikakausilta[69]. Romantiikan rauniokulttia ajatellaan usein vain yksiulotteisen nostalgian ja sentimentalismin ilmentymänä, mutta rauniot ovat myös materiaalisia jäänteitä menneiltä ajoilta ja tieteellinen arkeologia vakiintui samoihin aikoihin romanttisen rauniokultin kanssa. Rauniot voivat olla sodassa tapahtuneen intentionaalisen hävitystyön tuottamia, mutta myös satunnaiset tekijät vaikuttavat siihen, mitä meille säilyy menneistä ajoista.

Toisaalta tämän artikkelin viimeisen jakson vertailu lordi Byronin kuvaamaan Kreikkaan toi esiin myös sen, että Hölderlinillä on taipumusta idealisoida Kreikkaa. Näiden kahden filhellenistin suhtautuminen kulttuurien moninaisuuteen on hyvin erilainen. Vaikka Byron oli 1820-luvun vapaussodassa kreikkalaisten puolella, hän ei kuitenkaan pyrkinyt Hölderlinin tavoin puhdistamaan Kreikan historiaa ja maaperää turkkilaisen tai bysanttilaisen kulttuurin jäänteistä. Hölderlinin rakentama Kreikka ei ole pelkkä mielle: vaikka Hölderlin ei koskaan käynyt Kreikassa, hän käytti kuitenkin apunaan matkakirjoja, jotta romaanin maisemakuvaus noudattaisi tarkasti Korintin topografiaa. Vaikka Hölderlinin Kreikka-kuvassa on kieltämättä idealisoivia puolia, se lepää kuitenkin reaalisen maantieteen tukevalla maaperällä.[70]

Viitteet

1 StA III, 163.

2 Ensimmäiset jäljet sanan *romantick* käytöstä ovat jo 1650-luvulta. Adjektiivin vakiintuminen ensin esteettiseksi termiksi ja myöhemmin aatehistorian käsitteeksi oli kuitenkin hidas ja monipolvinen prosessi, jota on dokumentoinut tarkasti erityisesti Immerwahr (1972).

3 KFSA II, 182–183.

4 Henrich 2003, 227.

5 Ks. tark. Nivala 2019a, 148–168.

6 Sana 'romanttinen' esiintyy dialogissa *Gespräch über die Poesie* (1800) adjektiivin sijasta substantivoituna käsitteenä. KFSA II, 335.

7 KFSA II, 335. Myöhemmin romantiikka on liitetty medievalismiin, mutta 1790-luvulla varhaisromantikot olivat itse asiassa kiinnostuneita renessanssista. Keskiaika tuli romantiikan aiheeksi vasta 1800-luvun täysromantiikan myötä. Nivala 2019a, 223–225.

8 Tarkimmin näitä yhteyksiä on kartoittanut Frank (1998), jonka mukaan varhaisromanttisen filosofian perusajatuksena on vastustaa saksalaisten idealistien ajatusta filosofiasta valmiina järjestelmänä. Romanttinen filosofia on sokraattisten dialogien tai Kantin regulatiivisten ideoiden tavoin totuuden loputonta etsimistä. Hölderlin esimerkiksi viittaa *Hyperion*in esipuheen luonnoksessa tähän ajatukseen "äärettömästä lähestymisestä" (*unendliche[r] Annäherung*). StA III, 236.

9 Hölderlin tuo tämän esiin huomautuksissaan Sofokles-käännöksiinsä. Hölderlin 2001 (1804).

10 Ks. esim. GA 53.

11 Ks. erit. Ryan 1965; Frank 1998, 738–739; Beiser 2002, 405–406. Dieter Henrich käy myös läpi *Hyperion*in filosofista tulkintahistoriaa, ks. lähemmin Henrich 2004, 185–266.

12 Bay 1998, 10–11.

13 StA III, 163.

14 "Raum-, aber nicht unbedingt Ortsgebundenheit." Honold 1998, 41.

15 Fiktion paikkasidonnaisuudesta, ks. tark. Moretti 1998, 5

16 Davis 2015; Davis 2018. Hölderlinin maisemakuvauksia on tutkinut myös Seckel 1975 (1938).

17 Päällekkäisistä kartoista ja tilallisesta historiasta, ks. lähemmin Nivala, Salmi & Sarjala 2016.

18 Ks. esim. Butler 1935; Lacoue-Labarthe & Nancy 2002, 27–30.

19 Carter 1979; Davis 2018, 147.

20 Ks. Honold 1998, 42.

21 Vrt. Kittler 1987.

22 Ryan 1965, 1.

23 KFSA II, 198.

24 Ryan 1965, 3–4. *Oidipuksen* takapainotteinen, auki purkautuva rakenne oli Hölderlinille myöhemminkin tärkeä malli. Hölderlin 2001 (1804), 83.

25 (Suom. Asko Nivala.) StA III, 163; FA X, 47. Vrt. StA III, 236; FA X, 276. Mikäli lukija haluaa rekonstruoida *Hyperion*in syntyhistorian sen eri käsikirjoitusversioista erityisesti *Frankfurter Ausgabe* tarjoaa tähän hyvät mahdollisuudet.

26 Hölderlinin Kepler-reseptiosta lähemmin, ks. Honold 1998, 46. Vrt. Franz 2012, 98–101.

27 Otan vain muutamia esimerkkejä: "Koko olemukseni mykistyy ja kuuntelee, kun tuulen hento henkäys käy rintaani vasten. Valtaisaan sinisyyteen uponneena katselen usein ylös eetteriin ja alas kohti pyhää merta, ja on kuin sielunsukulainen avaisi minulle sylinsä, kuin yksinäisyyden kärsimys liukenisi osaksi elävää jumaluutta. Olla yhtä kaiken kanssa, sitä on jumaluuden elämä, sitä on ihmisten taivas. […] Näissä korkeuksissa seison usein, rakas Bellarmin! Mutta harkinnan hetki heittää minut sieltä alas. […] Ah, kunpa en olisi koskaan käynyt koulujanne! Tiede, jonka perässä laskeuduin syvyyksiin, jolta nuoruuden typeryydessä odotin vahvistusta puhtaalle ilolleni, on pilannut minulta kaiken. Teidän parissanne minusta sukeutui varsin järkevä, ja opin perusteellisesti erottamaan itseni siitä, mikä minua ympäröi, niinpä olen nyt eristettynä keskellä kaunista maailmaa." (Suom. Pirkko Holmberg.) StA III, 8–9. Sama vaihtelu toistuu, kun Hyperion palaa Smyrnasta. StA III, 21.

28 Hölderlinin koottujen teosten ns. *Stuttgarter Ausgabe*n toimittanut Friedrich Beißner julkaisi vuonna 1795 Jenassa kirjoitetun fragmentin otsikolla ”Urtheil und Seyn”. StA IV, 216–217. *Frankfurter Ausgabe*n toimittanut D. E. Sattler oletti liuskojen olevan StA:ssa käänteisessä järjestyksessä ja hän otsikoi katkelman ”Seyn Urtheil Möglichkeit”. FA XVII, 149. Sattlerin jälkeen otsikko on esitetty myös muodossa ”Seyn, Urtheil, Modalität”. Martin Endresin mukaan osuvin otsikko olisi ”Seyn… / Urtheil … Wirklichkeit”. Tulkintahistoriasta ks. tark. esim. Endres 2017. Dieter Henrich on puolustanut perinteisempää tulkintaa, jonka mukaan teksti tulisi lukea alkaen arvostelmaa koskevasta liuskasta ja sen argumentti perustuisi käsitteiden *Urtheil* ja *Seyn* kaksinaisuuteen eikä kolmijakoon. Henrich 2004, 683–684.

29 Hölderlin 2012, 437–438.

30 Vrt. Ryan 1965, 11–12; Honold 1998, 46. Eksentrisestä radasta spiraalina, ks. Franz 2012, 115–119.

31 Vrt. Schiller 2008 (1795).

32 Warminski 1987, 24. Warminski käyttää *Hyperion*ista ilmausta ”Platonico-Schillerian (and, as always, proto-Hegelian) *Schwärmerei*”. Warminski 1987, 49.

33 Ks. tark. Nivala 2019A.

34 (Suom. Pirkko Holmberg.) StA III, 7.

35 Seckel 1975 (1938), 48–49.

36 Sama, 49. Honold jättää avoimeksi onko *Hyperion*in avaava kartografinen perspektiivi kuvattu vuoren päältä vai linnunsilmäperspektiivistä. Honold 1998, 41.

37 (Suom. Asko Nivala.) Shelley 1817, 182.

38 Leibnizin erottelusta perseptioon ja apperseptioon sekä sen vaikutuksesta romantiikkaan, ks. tark. Nivala 2019B, 86.

39 Deleuze & Guattari 1993, 168.

40 Shelley 1817, 94; Esther 2006, 244–245.

41 Davis 2015; Davis 2018.

42 Hobhouse 1813, 225.

43 (Suom. Pirkko Holmberg.) StA III, 7.

44 Hölderlin konsultoi myös ranskalaista matkakirjaa, ks. Choiseul-Gouffier 1780; Choiseul-Gouffier 1782. Hölderlinin Korintti-kuvausten lähteitä on selvittänyt esimerkiksi Davis 2018. Michael Franz muistuttaa jesuiitta Jean Jacques Barthelemyn (1716–1795) julkaisemasta fiktiivisestä matkakertomuksesta *Voyage du Jeune Anacarsis en Grece* (1788). Toisinaan myös varhaisena historiallisena romaanina tulkittu teos saksannettiin 1790 ja Hölderlin käytti sen kuvitusta *Hyperion*in Ateena-kuvausten pohjana. Lisäksi Hölderlin konsultoi Ateenan osalta James Stuartin ja Nicholas Revettin tutkimusta *Antiquities of Athens* (1762). Franz 2012, 79.

45 Hölderlinin kirje Casimir Ulrich Böhlendorfille, 2.12.1802. Hölderlin 2001, 117–119.

46 (Suom. Pirkko Holmberg.) ”Der liebe Vaterlandsboden” StA III, 7.

47 StA III, 76–90.

48 DeLanda 1997, 39–40.

49 Seyhan 1992, 109

50 *Wie oft gieng ich unter den immer grünen Bäumen am Gestade des Meles, an der Geburtsstätte meines Homer, und sammelt' Opferblumen und warf sie in den heihgen Strom! Zur nahen Grotte trat ich dann in meinen friedlichen Träumen, da hätte der Alte, sagen sie, seine Iliade gesungen.* StA III, 20.

51 KFSA I, 116–132.

52 Nivala 2019A, 106–110.

53 StA III, 17.

54 Carhart 2007, 135–160.

55 *Ein frischer Bergwind trieb mich aus dem Hafen vom Smyrna. … lag ich so da auf meinem Schiffe, und sah die Bäume und Moskeen dieser Stadt an.* StA III, 38. Hölderlin mainitsee myös Koraanin kerran. StA III, 89.

56 Davis 2018, 137.

57 Suom. O. A. Kallio. Byron 1922 (1816), 17–18. *We were of all tongues and creeds; / – Some were those who counted beads, / Some of mosque, and some of church; / And some, or I mis-say, of neither; Yet through the wide world might ye search, / Nor find a motlier crew nor blither.* CPW III, 356.

58 Nietzsche esittää kriittisessä valossa August Wilhelm Schlegelin tulkinnan kuoron roolista tragediassa, joten hän tunsi tämän tragediateoriaa. Nietzsche 2007 (1872), 62–63. Jo tätä ennen August Wilhelmin veli Friedrich Schlegel väitti kuuluisassa tutkielmassaan *Über das Studium der Griechischen Poesie* (1795–1797), että Sofokleessa yhdistyivät ”Dionysoksen jumalainen juopumus, Athenen syvällinen kekseliäisyys ja Apollon herkkä harkitsevaisuus”. KFSA I, 298. Dionyysinen Kreikka ei ole pelkkä ohimennen tehty maininta, sillä Schlegel esitti muissa Kreikka-tutkimuksissaan kreikkalaisen teatterin alkuperän olevan dionyysisessä päihtymyksessä ja ekstaattisissa orgioissa. Ks. esim. KFSA I, 21, 399–404. On kuitenkin epäselvää, että tunsiko Hölderlin näitä julkaisuja vai kehittikö hän kahden Kreikan teoriansa itsenäisesti.

59 Kirjeessä Casimir Böhlendorffille, 4.12.1800. Hölderlin 2001, 111.

60 Lacoue-Labarthe & Nancy 2002, 29–31.

61 StA III, 80.

62 Warminski 1987, 49–53. Vaikka Hegelin käsitys maantieteen merkityksestä historiassa on kymmeniä vuosia myöhempi kuin Hölderlinin, niiden välillä on yhtäläisyyksiä. Hegelin mukaan ilmastolla ei voi selittää kreikkalaisen kulttuurin kokonaisuutta, mutta toisaalta korkeakulttuuri ei voi lainkaan syntyä liian kuumassa tai kylmässä ilmastossa: ”[L]empeä joonialainen taivas on varmaankin vaikuttanut paljon Homeroksen runojen sulouteen, kuitenkaan se ei voi yksin synnyttää mitään Homeroksia; se ei myöskään synnytä niitä aina; turkkilaisten vallan alaisuudessa ei noussut ainuttakaan laulajaa. Tässä on nyt otettava lähinnä huomioon luonnonmukaiset seikat […] ei kylmässä eikä kuumassa vyöhykkeessä voi esiintyä maailmanhistoriallisten kansojen perustaa. […] Äärimmäisissä vyöhykkeissä ei ihminen voi päästä mitenkään vapaasti liikkumaan; kylmyys ja helle ovat täällä liian mahtavia valtoja, jotta ne sallisivat hengen rakentaa itselleen maailman. […] Sen tähden maailmanhistorian todellinen näyttämö on lauhkea vyöhyke”. Hegel 1978 (1830–1831), 77; W XII, 106–107.

63 Ks. esim. Dainotto 2007, 52–86. Dainotto ei käsittele Winckelmannia, jolle egyptiläinen despotismi tarjosi vertailukohdan Kreikan vapaudelle. Winckelmann 1992 (1755), 48. Johann Gottfried Herder esitti toisenlaisen historianfilosofian, missä jokaista kansaa tulisi arvioida sen omista lähtökohdista käsin muihin vertailematta. Herder esimerkiksi huomauttaa, että Winckelmann arvosteli egyptiläisiä taideteoksia kreikkalaisilla mittapuilla, mikä ei ole mielekästä. Herderin mukaan myöskin poliittiset historioitsijat ovat kirjoittaneet Egyptin hallitusmuodosta pelkästään Euroopan näkökulmasta. Herder 2003 (1774), 18.

64 ”Puhuimme keskenämme muinaisen Ateenan kansan erinomaisuudesta. Mistä se oli peräisin, miten se syntyi? Yksi sanoi, että ilmasto sen teki; toinen: taide ja filosofia; kolmas: uskonto ja valtiomuoto. Minä [Hyperion] sanoin, että niin ateenalainen taide ja uskonto kuin filosofia sekä valtiomuoto ovat puun kukat ja hedelmät, eivät maaperä ja juuret. Te sekoitatte vaikutuksen syyhyn. Jos joku kuitenkin kertoo minulle, että ilmasto muovasi kaiken tämän, hänen tulisi ajatella sitä, että me elämme siinä edelleen.” (Suom. Asko Nivala.) StA III, 77.

65 ”Egyptiläinen sietää surutta mielivallan despotiaa […] sillä egyptiläisellä on jo kohdusta saakka uskollisuuden ja epäjumalanpalvonnan vietti”. ”Siihen egyptiläinen ei kyennyt. […] [J]oka ei elä tällä tavoin ykseydessä elementin kanssa, mikä häntä ympäröi, ei ole luontonsa mukaisesti itsekään yhtenäinen […] kuten kreikkalainen.” (Suom. Asko Nivala.) StA III, 82.

66 Henrich 2004.

67 Meillassoux 2017.

68 Henrich 2004; Frank 1998.

69 Maasta geologisena mediana ks. tark. Parikka 2015.

70 Tämä julkaisu on osa Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtorihanketta Romantic Cartographies (2019–2022, päätös: 321945).

Kirjallisuus

Bay, Hansjörg: Vorwort. *Hyperion – terra incognita. Expeditionen in Hölderlins Raum*. Toim. Hansjörg Bay. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 1998, 9–15.

Beiser, Frederick C., *German Idealism: The Struggle Against Subjectivism, 1781–1801*. Harvard University Press, Cambridge, MA 2002.

Butler, Eliza Marian, *The Tyranny of Greece over Germany: A Study of the Influence Exercised by Greek Art and Poetry over the Great German Writers of the Eighteenth, Nineteenth and Twentieth Centuries*. The University Press, Cambridge, UK 1935.

Byron, George, *Kolme runokertoelmaa. Korinton piiritys – Mazeppa – Chillonin vanki.* Suom. O.A. Kallio. Arvi A. Karisto, Hämeenlinna 1922.

Byron, George, *The Complete Poetical Works. Vol. III.* (= CPW III). Toim. Jerome McGann. Oxford University Press, Oxford 1981.

Carhart, Michael C., *The Science of Culture in Enlightenment Germany*. Harvard University Press, Cambridge, MA 2007.

Carter, Rand: Karl Friedrich Schinkel's Project for a Royal Palace on the Acropolis. *Journal of the Society of Architectural Historians*. Vol. 38, No. 1, 1979, 34–46.

Chandler, Richard, *Reisen in Griechenland: unternommen auf Kosten der Gesellschaft der Dilettanti*. Leipzig, 1777, doi.org/10.11588/diglit.1040.

Choiseul-Gouffier, Marie Gabriel Florent Auguste de, *Reise des Grafen von Choiseul-Gouffier durch Griechenland*. Band I–II. Gotha, 1780, 1782, doi:doi.org/10.11588/diglit.1112#0206.

Dainotto, Roberto, *Europe (in Theory)*. Duke University Press, Durham 2007.

Davis, William, One with Everything: Hölderlin on Acrocorinth. *European Romantic Review*, Vol. 26, No. 1, 2015, 59–73.

Davis, William, *Romanticism, Hellenism, and the Philosophy of Nature*. Palgrave, Basingstoke 2018.

DeLanda, Manuel, *A Thousand Years of Nonlinear History*. Swerve, New York 1997.

Deleuze, Gilles & Guattari, Felix, *Mitä filosofia on?* Suom. Leevi Lehto. Helsinki, Gaudeamus 1993.

Endres, Martin: Lektüre / Lesen am Beispiel von Hölderlins »Seyn… / Urtheil… Wirklichkeit…«. *Textologie: Theorie und Praxis interdisziplinärer Textforschung*. Toim. Martin Endres, Axel Pichler ja Claus Zittel. Berlin, De Gruyter 2017, 79–116.

Frank, Manfred, *Unendliche Annäherung. Die Anfänge der philosophischen Frühromantik*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1998.

Franz, Michael, *Tübinger Platonismus: die gemeinsamen philosophischen Anfangsgründe von Hölderlin, Schelling und Hegel*. Francke, Tübingen 2012.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Järjen ääni. Historianfilosofian luentojen johdanto*. Suom. Mauri Noro. Gaudeamus, Helsinki 1978.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Werke 12. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (= W 12). Toim. Eva Moldenhauer & Karl Markus Michel. Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1989.

Heidegger, Martin, *Hölderlins Hymne »Der Ister« (Sommersemester 1942. Gesamtausgabe Bd. 53* (= GA 53). Klostermann, Frankfurt a.M. 1993.

Henrich, Dieter, *Between Kant and Hegel. Lectures on German Idealism*. Toim. David S. Pacini. Harvard University Press, Harvard, MA 2002.

Henrich, Dieter, *Der Grund im Bewusstsein. Untersuchungen zu Hölderlins Denken (1794–1795)*. Zweite Auflage. Klett-Cotta, Stuttgart 2004 (1992).

Herder, Johann Gottfried, *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*. Toim. Hans Dietrich Irmscher. Reclam, Stuttgart 2003 (1774).

Hobhouse, John Cam, *A Journey Through Albania: And Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, During the Years 1809 and 1810.* Cawthorn, London 1813.

Honold, Alexander, Hyperions Raum. Zur Topologie des Exzentrischen. *Hyperion – terra incognita. Expeditionen in Hölderlins Raum*. Toim. Hansjörg Bay. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 1998, 66–93.

Hölderlin, Friedrich, *Grosse Stuttgarter Ausgabe* (= StA). Toim. Friedrich Beissner. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1957.

Hölderlin, Friedrich, *Sämtliche Werke. ›Frankfurter Ausgabe‹* (=FA). Toim. D.E. Sattler. Roter Stern, Frankfurt a.M. 1982.

Hölderlin, Friedrich, *Huomautuksia Sofokleen kääntämisestä*. Suom. Esa Kirkkopelto. Loki-kirjat, Helsinki 2001.

Kittler, Friedrich, *Aufschreibesysteme 1800/1900.* Fink, München 1987.

Lacoue-Labarthe, Philippe & Nancy, Jean-Luc, *Natsimyytti*. Suom. Merja Hintsa & Janne Porttikivi. Tutkijaliitto, Helsinki 2002.

Immerwahr, Raymond, Romantic and Its Cognates in England, Germany, and France before 1790. *'Romantic' and Its Cognates: The European History of a Word*. Toim. Hans Eichner. University of Toronto Press, Toronto 1972, 17–97.

Meillassoux, Quentin, *Äärellisyyden jälkeen. Tutkielma kontingenssin välttämättömyydestä*. Alkuteos: *Aprés la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence*, 2006. Suom. Ari Korhonen. Gaudeamus, Helsinki 2017.

Moretti, Franco, *Atlas of European Novel 1800–1900*. Verso, London 1998.

Nivala, Asko; Salmi, Hannu & Sarjala, Jukka, Introduction. *Travelling Notions of Culture in Early Nineteenth-Century Europe.* Toim. Hannu Salmi, Asko Nivala & Jukka Sarjala. Routledge, New York 2016, 1–15.

Nivala, Asko, *The Romantic Idea of the Golden Age in Friedrich Schlegel's Philosophy of History.* Routledge, New York 2019A.

Nivala, Asko, Tiedostamaton saksalaisessa romantiikassa. *niin & näin* 4/2019B, 84–90.

Parikka, Jussi, *A Geology of Media*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2015.

Ryan, Lawrence, *Hölderlins "Hyperion." Exzentrische Bahn und Dichterberuf*. Metzler, Stuttgart 1965.

Schiller, Friedrich, *Naiivista ja sentimentaalisesta runoudesta*. (Über naive und sentimentalische Dichtung, 1795). Suom. Henriikka Tavi. Tutkijaliitto, Helsinki 2008.

Schlegel, Friedrich, *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe* (= KFSA). Toim. Ernst Behler *et al.* Paderborn: Schöningh 1958–.

Seckel, Dietrich, Hölderlins Raumgestaltung *Landschaft und Raum in der Erzählkunst*. Toim. Alexander Ritter. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1975 (1938), 45–68.

Shelley, Mary & Shelley, Percy Bysshe, *History of a Six Weeks' Tour Through a Part of France, Switzerland, Germany, and Holland: With Letters Descriptive of a Sail Round the Lake of Geneva, and of the Glaciers of Chamouni.* Hookman & Ollier, London 1817.

Seyhan, Azade, *Representation and Its Discontents. The Critical Legacy of German Romanticism*. University of California Press, Berkeley 1992.

Winckelmann, Johann Joachim: *Jalosta yksinkertaisuudesta. Kirjoituksia antiikin taiteesta ja arkkitehtuurista*. Suom. Vesa Oittinen. Kuvataideakatemia, Helsinki 1992 (1755).